

عبرت افزا

خاطرات آقاخان محلاتی

به کوشش

سید محسن موسوی گرمارودی

www.ketab.ir

سرشناسه: موسوی گرمارودی، محسن
عنوان و پدید آوران: عبرت افزا / محسن موسوی گرمارودی
مشخصات نشر: مشهد: یوسف فاطمه (ع) ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری: ۱۷۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۰۳-۶۴-۴

یادداشت: فهرستتویسی بر اساس اطلاعات فیبا
آقاخان محلاتی، محمد حسن بن خلیل الله، ۱۲۹۸ ق - سرگذشت - ۲. آقاخان سوم،
۱۹۵۱ - ۱۸۷۷. ۳. ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۳۳۴ - ۱۱۹۳ ق. - جنبش ها و قیام ها. الف:

عنوان

DSR ۱۳۶۳ / ۵

رده بندی کنگر

/ ۱۷ م ۸

نشانه

۹۵۵ / ۰۷۳۴۰ ۲

رده بندی دی.بی.ی

عبرت افزا / خاطرات آقاخان محلاتی

■ سید محسن موسوی گرمارودی

تیراژ: ۱۵۰۰ / صفحات: ۱۷۶ / نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳
قطع: وزیری / قیمت: ۸۵۰۰ تومان / چاپ: دقت (۲۳۰ - ۲۸)
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۰۳-۶۴-۴

مرکز پخش:

نشر یوسف فاطمه (ع)، مشهد مقدس، ص پ: ۳۸۸۵-۹۱۳۷۵
تلفن: ۰۹۸-۳۳۴۷۰-۲۳۴۱-همراه: ۰۹۱۵ ۱۱۹ ۱۳۴۱، واحدیان

فهرست

۹	مقدمه
۱۹	عبرت افزا
۲۵	دوران کودکی
۲۸	هجرت به قم
۳۰	امامت
۳۱	ازدواج
۳۵	حکومت کرمان
۴۳	عزل از حکومت
۵۹	شورش اول
۶۲	اسارت
۶۴	عفو و بازگشت به محلات
۶۵	شورش دوم
۱۰۶	فرار از ایران
۱۲۲	خیانت
۱۲۵	جزای خیانت
۱۳۰	شورش سوم
۱۴۱	تبعید
۱۵۳	بازگشت به بمبئی
۱۶۴	پانوش
۱۶۵	منابع

مقدمه

کتابی که در پیش رو دارید خاطرات محمد حسن حسینی مشهور به آقاخان محلاتی (آقاخان اول)، اما قبل از ششم اسماعیلیان نزاری قاسم شاهی (آقاخان) است که در زمان محمدشاه قاجار در کمان سر به شورش برداشت و پس از شکست به افغانستان فرار کرد و از آن جا به هند سنان رفت.

آقاخان اول در سال ۱۲۷۸ ق/ ۱۸۶۲ م. مجموعه خاطراتش را در کتابی ۷۹ صفحه‌ای با عنوان «عبرت افزا» در بمبئی هندستان چاپ کرد. این کتاب را در واقع میرزا احمد وقار شیرازی (متوفی ۱۲۹۸ ق/ ۱۸۸۱ م) پس از مرگ معروف، وصال شیرازی در سال ۱۲۶۶ ق/ ۱۸۵۰ م، از جانب آقاخان نوشته است.

وقار شیرازی

در حقیقت کتاب عبرت افزا، انشای آقاخان و املای وقار است. وقار در پایان کتاب عبرت افزا به این موضوع اشاره می‌کند:

به امر شه عطا^۱ نشرش بیاراست نه افزون کرد اندر وی و نه کاست
به طور اختصار از بدو تا حال تمامی واقعات و شرح احوال
نوشتم من به طبع آوردم او را مگر حاصل کنم نام نکو را
که تا ماند ز ما زین نامه نامی ازین صها به ما بخشند جامی
در پیش فزاید احترامم پس از مردن بماند زنده نامم

وقار به درخواست نظامی یک فرماندار دکن و به دعوت آقاخان محلاتی با برادرش محمود حکیم (داماد احمد علی) و سه تن از دوستان خود که یکی از آنان آقا فتحعلی خوشنویس متخلص به حجت بود به هندوستان رفتند^۲ و مدتی را در بمبئی نزد آقاخان محلاتی اقامت کردند و ۱۲۶۸ ق به آرا از بر گشتند.

مرا چون بر گذشت از عمر فانی ز سئ و پنج، دور ز نسدگانی
همانا سال هجرت شصت و شش بود که در صد ده و دو صد بیفزود
مرا شوق سیاحت در سر افتاد که آبش به ملکسی دیگر افتاد
...
به یاران گفتم و از جرگ ایشان سه تن بگزیدم از این خویشان
.....

۲- نام صوفیانه آقاخان، عطا شاه بوده است. ماهیار نوایی در مقاله خاندان وصال در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز (اسفند ۱۳۳۴ ش شماره ۳۴ ص ۲۹۵) و دکتر علی اکبر ولایتی در کتاب میرزا احمد وقار شیرازی (نشر کتابهای جیبی ۱۳۹۱ ص ۷۴) آقاخان محلاتی و سید حسن عطا را دو نفر پنداشته‌اند.

۳- بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران، ج ۶ ص ۲۵۷

کنون از دور گردون سال هشت است که از هندوستانم بازگشت است^۴

کتاب به خط حجاب

این کتاب ماجرای شورش و جنگ‌های آقاخان با نیروهای دولتی قاجار، حوادث افغانستان، هندوستان (پاکستان کنونی و هندوستان) و خدمات آقاخان به انگلستان را شرح داده است. البته آقاخان توجیه گرایانه و جانبدارانه را در شرح داده و برای خود معجزاتی قایل شده است اما برای روشن شدن ارتباط شورش آقاخان با سیاست‌های دولت انگلیس و خدمات وی به آن دولت، مفید است.^۵

کتاب عبرت افزا با کتابی به نام «بهرام و بهروز» با هم در یک جلد چاپ شده و چنانچه به محتویات هر دو کتاب دقت شود مشخص می‌گردد که هر دو کتاب به نیت بازگرداندن آقاخان به ایران نوشته شده است.

۴- شیرازی، وقار، بهرام و بهروز ص ۹۴

۵- یوسفی، صفر، عبرت افزا، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا ش ۴۹ سال پنجم آبان ۱۳۸۰ ص ۴۱

«بهرام و بهروز» مشتمل بر ای است سروده وقار شیرازی که داستان دو برادر، یکی دانا و دیگری جاهل را نقل می‌کند و نهایتاً هم نتیجه می‌گیرد که باید برادر خطاکار را بخشید:

برادر جرم او یکسر ببخشید پس از نومییدی او را داد آید
وقار در پایان کتاب «بهرام و بهروز» آقاخان را تبریک کرده و در نهایت منظور اصلی خود که بازگرداندن آقاخان به ایران است را مشخص می‌کند:

وقار آن به که این بکر نوآیین	به نام نامی از سازی آذین
کنی شیرین مذاق دوستان را	فرستی هدیه‌ای هنرستان را
که آنجا هست سالاری هنرسنج	یکی پاکیزه گوهر نه یکس گنج
که بسا من مهرها دارد نهانی	که بادا روز گارش جاودانی
به من احسان و انعامش مدام است	که در فضل و جوانمردی تمام است

دمی دل از هوایش نبود آزاد
اگر کهنه به پیشش عهد من شد
ز مدح او نخواهم بود خاموش
عطا آن سید پاکیزه اخلاق
عطا که بس عطا باشد مدامش
فقییری با امری جمع کرده
چو پیلی کو ز هندستان کند یار
به من هر دم نواش لطف کهن شد
که او هرگز نکردستم فراموش
امیر کاروان، مخدوم آفاق
خردمندان عطا کردند نامش
طریق فقر با دولت سپرده

پیام او برد زی شاه ایران
روانت شاد و طبعش بر سرور
منت کز اصل دولت خواه بود
جز از شاهم تولایی به کس نیست
دوام دولتش خواهم شب و روز
بجز بر حضرتت باری نخواهم
چو آدم کز بهشت عدن شد دور
دریغها فعل غم‌آزان بسدکار
ز ناهنجار فعل خصم ریمن
شدم ناچار و ترک جان بگفتم
و گرنه من کجا از خدمت شاه
دعاگوی شه و خسروپرستم
چو من اوّل به اخلاص تو زادم
که‌ای شاه شهان فخر دلیران
ز ملک باد دست و چشم بد دور
جان فرمان پرست شاه بسودم
غیر از خدمت شاهم هوس نیست
ز در اختیار از بخت فیروز
به غیر از خدمت کاری نخواهم
ز دربار تو مانا دست مهجور
ز بزم شهریارم جدا چار
نماندم از جفای دهر ریمن
به ترک خدمت سلطان بگفتم
تخلّف کردمی استغفرالله
به هر جا و به هر حالت که هستم
چرا یکبارگی بردی ز یادم

دل من جز ره خدمت نداند اگر شاهم بخواند یا براند
هماره در حق شه ناصرالدین دعا بر من به روح القدس آمین
خداونداهننش را نگهدار هماره در جهانش پادشه دار
بدارش بر طریق عدل و انصاف به حکم او در آر از قاف تا قاف
به روزش مبارک کن به دلخواه ز ملکش دست دشمن دار کوتاه
به میر ما دلش را مهربان کن ز فضل شاه بختش را جوان کن
به ایست آور از هندوستانش اجابت کن دعای دوستانش

سال ۱۳۱۵ ش عبرت افزا در ایران به اهتمام حسین کوهی کرمانی مدیر روزنامه نسیم صبا با غلطهای چاپ شد^۷ و سال ۱۳۲۹ ش محسن حریرچیان ساعی مدیر روزنامه نسیم شمال در کتابخانه آقاخان محلاتی و فرقه اسماعیلیه، از صفحه ۲۵ تا ۶۸، عبرت افزا را چاپ کرد.

حسین کوهی

محسن حریرچیان ساعی

از آنجایی که عبرت افزا ضمن بیان خاطرات آقاخان محلاتی و سوادهاش از زوایای تاریک ماجرای انتقال امامت اسماعیلیان به هند را مشخص می‌نماید، سمیت ویژه‌ای در تاریخ اسماعیلیه و تاریخ معاصر دارد.

۷- فرهاد دفتری هم این کتاب را دارای غلطهای بی‌شمار دانسته است. دفتری، فرهاد، تاریخ و عقاید اسماعیلیه ص ۷۲۸

تاریخ نگارش کتاب ۱۶۴ سال پیش است اما چون حاوی خاطراتی از زمان سلطنت فتحعلی شاه، محمدشاه و ناصرالدین شاه قاجار است چگونگی حضور استعماری انگلستان در کشورهای افغانستان، پاکستان و هندوستان و روابط ایران با آن‌ها را نشان می‌دهد. نگارنده سعی کردم تا با تصحیح، توضیح و حاشیه، از مشکلات نشر قجری آن بکاهم. در این کتاب، عبرت افزای چاپ هند ملاک قرار گرفته و به صورت زیر تصحیح شده است.

۱. در متن اصلی، هر یک حرف «ک» و «گ» به صورت «ک» نوشته شده است که تصحیح شد.
۲. حرف اضافه «به» متغیر بود که جدا شد. مانند: «بکرمان» که «به کرمان» تبدیل شد.
۳. ویرگول، گیومه و خط فاصله در متن اصلی وجود ندارد.
۴. حروف یا کلمه‌هایی در قلاب قرار داده شده تا جمله خوانا شود.
۵. متن اصلی پاورقی ندارد.
۶. در متن اصلی مطالب پی هم نوشته شده و پاها گرافیک ندارد.
۷. اشعار در متن و پی هم آمده که جدا و به صورت شعر نوشته شد.
۸. در متن اصلی اشعار بدون معرفی شاعر آمده است که با توجه به یافته‌ام، شاعر آن را معرفی کرده‌ام.
۹. بعضی از کلمات در شعرها عوض شده بود که صحیح آن را در پاورقی آورده‌ام.
۱۰. بسیاری از «آ»ها بدون مد بود مانند آقاخان و همین‌طور بعضی از کلمات به اصفافی داشت مانند آلهی که تصحیح شد.
۱۱. «ای» به صورت «ئ» آمده بود.
۱۲. «ة» به «ت» تبدیل شد مانند بجهة = به جهت
۱۳. بعضی از کلمات مشکل، اعراب گذاری شد و بعضی که نیاز به اعراب نداشت و در متن اصلی با اعراب بود با همان اعراب آورده شد تا متن اصلی به عینه آورده شده باشد.

۱۴. کتاب اصلاً عکس ندارد و عکس‌ها را من برای آگاهی بیشتر در پاورقی آورده‌ام.
۱۵. سعی کرده‌ام تا افراد و اماکنی که آقاخان از آنها نام برده است را معرفی کنم. اگرچه پس از گذشت ۱۶۴ سال از نگارش کتاب، پیدا کردن اسامی افراد و مکان‌ها با دشواری‌های بسیار همراه بود. به عنوان مثال رودخانه جمناب در هند را اکنون یونانی گویند و قریه العرب در کرمان امروزه گلزار نامیده می‌شود. بدیهی است که پیدا کردن ردی از افرادی که در پنج کشور ایران (استان‌های مختلف)، افغانستان، پاکستان، هندوستان و انگلستان زندگی می‌کرده‌اند، پس از گذشت بیش از یک قرن و نیم کار دشواری است.
۱۶. معانی لغات دشوار در پاورقی آمده است.
۱۷. کتاب فصل بندی نداشته که انجام شد.
۱۸. به غیر از نام فصل‌ها، هر چه تا این خط پاورقی است از آقاخان است. امیدوارم این کتاب برای خوانندگان این موجب شناخت بهتر و بیشتر امامان اسماعیلیه باشد.

سید حسن رسام گرمارودی

۱۹ بهمن ۱۳۹۲ - ۱۳ شهریور ۱۴۳۵

مشهد مقدس